

Дослідницькі перспективи ми вбачаємо у пошуках нових методів пізнання умовних цінностей, які спиралися б на функційні особливості несвідомого та поглибленому дослідженню взаємозв'язку умовних та інфантильних (глибинно-психологічних) цінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стасько О.Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого

«Я» особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2006. 20 с.

2. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 264 с.

3. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник. Київ: Вища шк., 2006. 382 с.

4. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник. Київ: Вища шк., 2004. 679 с.

УДК 159.9:378.1

КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ СВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Сургунд Н.А., к. психол. н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

У статті розглянуто можливість застосування принципів синергетичного підходу до проблематики механізмів когнітивного забезпечення професійної мобільності особистості за допомогою функції «когнітивно несвідомої» інформації. Когнітивний механізм взаємодії свідомого та когнітивно несвідомого визначає конструктивні можливості вибору (при наблизенні до точок біфуркації синергетичної системи на траєкторіях розвитку професійних криз) та реалізації не тільки в нинішньому, але й у майбутньому на основі професійної мобільності «безкатастрофних» переходів на нові вектори професійного руху.

Ключові слова: свідомість, свідоме, несвідоме, когнітивне несвідоме, професійна мобільність, синергетична система професійного розвитку особистості.

Сургунд Н.А. КОГНИТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ПРОБЛЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматривается возможность применения принципов синергетического подхода к проблематике механизмов когнитивного обеспечения профессиональной мобильности личности с помощью функции «когнитивно бессознательной» информации. Когнитивный механизм взаимодействия сознательного и когнитивно бессознательного определяет конструктивные возможности выбора (при приближении к точкам бифуркации синергетической системы на траекториях развития профессиональных кризисов) и реализации не только в нынешнем, но и в будущем на основе профессиональной мобильности «безкатастрофных» переходов на новые векторы профессионального движения.

Ключевые слова: сознание, сознательное, бессознательное, когнитивно бессознательное, профессиональная мобильность, синергетическая система профессионального развития личности.

Surhund N.A. COGNITIVE MECHANISMS OF CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF SYNERGISTIC APPROACH TO THE PROBLEM OF OCCUPATIONAL MOBILITY OF THE PERSONALITY

Occupational mobility in its essence provides choice and transitions in the conditions of development of a professional crisis and to the development of new algorithms of professional action based on individual creative actualization basis of previous experience. This experience is a combination of previously learned information (cognitively processed and stored in memory areas as conscious and unconscious) personality of a specialist.

Applying the principles of synergetic approach to the problems of the mechanisms of cognitive providing occupational mobility using the “cognitive unconscious” information can justify the need for development in the minds of the future specialist actually “negative” (those that do not meet the expected present) but potentially positive values options activity in the professional field. Cognitive unconscious information is one that is “negatively” chosen, that is, rejected by the consciousness in the conscious zone, but in the zone of the unconscious it is conscious and preserved without the possibility of access to it.

The presence of such unknowing at the present moment of information, but potentially constructive in the long run and preserved in the zone of the unconscious (in the subconscious), in the context of the synergetic approach is considered by us as an attractor (the region of self-organization) of the synergetic dynamics of

the system of professional development of the personality. The cognitive mechanism of the interaction of conscious and cognitively unconscious determines the constructive possibilities of choosing and implementing, not only in the present, but also in the future, on the basis of occupational mobility, “non-catastrophic” transitions to new vectors of professional movement.

Key words: *consciousness, conscious, unconscious, cognitive unconscious, occupational mobility, synergistic system of personality's professional development.*

Постановка проблеми. Дійсна в нинішньому світі динаміка соціально-економічних процесів зумовлює той факт, що професійна діяльність сучасного фахівця за своїми ознаками стає все більш мобільною, оскільки вона відбувається в умовах пришвидшення професійних змін та мінливості ринку праці, а також глобальної інформатизації суспільства. Наслідком цього є виникнення до працівників нових вимог швидко освоювати нові знання та технології в умовах ринкових змін, легко переходити від одного виду праці до іншого, конструктивно реагувати в умовах мінливості (невизначеності) розвитку кар'єри на перспективу динаміки фахових змін тощо. Це визначає *актуальність* проблеми професійної мобільності сучасних фахівців, оскільки професійна мобільність нині є однією з важливих характеристик ефективності професійної діяльності та професійного розвитку людини в умовах ринкової динамічності та значного збільшення потоків інформації.

Сучасний ринок праці диктує підвищені вимоги до підготовки фахівців, спроможних до конкурентної боротьби за робочі місця. Потребами сучасності є не тільки фахова підготовка працівників, а й підготовка професійно мобільних фахівців, що можуть у професійному житті легко адаптуватися до нинішніх динамічних змін, зумовлених соціально-економічною мінливістю [7, с. 4–17]. Оскільки в умовах розвитку кризових процесів у суспільстві (зокрема в Україні) професійна мобільність є одним із соціально-стабілізуючих факторів ([4; 7; 12]), то можна констатувати, що потреба підготовки професійно мобільного фахівця стає вимогою сучасності.

Складність явища професійної мобільності особистості (як комплексного інструменту подолання професійно-обумовлених криз) визначає наявність в її структурі багатьох ще не до кінця висвітлених психологічних проблем. Серед них є *проблема когнітивного забезпечення* професійної мобільності особистості, оскільки саме поняття «мобільність особистості», на рівні свідомості, апріорно характеризуючи зміни психічних програм алгоритмів дій, залишає відкритим питання, на основі яких когнітивних механізмів свідомості відбувається пошук, вибір та визначення моделі актуальних для особистості професійних змін.

Проблема професійної мобільності протягом останніх десятиліть стає об'єктом поглибленого вивчення багатьох галузей наук, зокрема психології [4; 7; 8; 9; 12]. Дослідження різноманітних психологічних аспектів проблеми професійної мобільності (зокрема проблеми її когнітивного забезпечення) сприяє вирішенню на соціально- та індивідуально-психологічному рівнях важливих науково-практичних завдань у сфері освіти, підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, перепідготовки кадрів, розвитку кар'єри, трудової зайнятості населення, подолання особистісних та професійних криз сучасного фахівця, професійного розвитку особистості та ін.

Розуміння синергетичної сутності професійної мобільності особистості (як психологічного феномена) характеризує новий погляд на проблему професійної мобільності в межах як соціально-професійної системи в цілому, так і системи професійного розвитку особистості зокрема. Дослідження аспектів професійної мобільності з позицій синергетичного підходу [1; 2; 8; 9; 12] надає нові можливості пізнання цього феномена, зокрема з точки зору вивчення когнітивних механізмів забезпечення професійної мобільності особистості. Це відкриває перспективи вдосконалення процесу формування усвідомленої здатності фахівця в умовах невизначеності до конструктивних мобільних змін змісту та форм професійної діяльності під час криз професійного розвитку. Метою цього є визначення синергетико-психологічної стратегії формування та розвитку професійної мобільності у майбутніх фахівців під час навчання у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризові явища психологічною наукою є невід'ємним атрибутом динамічного процесу професійного розвитку особистості [8, с. 213–217]. Дослідниками наголошується на тому, що професійні кризи викликають перебудову психологічної структури особистості, зміну соціально-професійної спрямованості та вектора професійного руху. Породжуючи психічну напругу, кризи стимулюють професійний розвиток особистості фахівця, сприяючи усуненню кризових протиріч [2; 4; 8; 9].

Професійні кризи розглядаються як закономірний складник перебігу в онтогене-

зі криз розвитку особистості на базі визначення провідних детермінант розвитку (Л.С. Виготський, С. Гледдінг, О.М. Леонтьєв, Е.Ф. Зеєр, Е. Еріксон, Д. Сьюпер та ін.). При цьому професійний розвиток людини визначається як складник психічного розвитку особистості, що супроводжується кризами розвитку. Професійний розвиток – це процес і результат активної взаємодії особистості із соціально-професійним середовищем та реалізується на рівнях як інтропростору особистості, так її екстрапростору (Е.Ф. Зеєр, С.Д. Максименко, А. Маслоу, К.К. Платонов та ін.). Обґрунтовані висновки Е.Ф. Зеєра свідчать про те, що професійний розвиток особистості на базі принципів детермінізму та індетермінізму визначається як *синергетична система*, засадничими характеристиками якої є відкритість, самоорганізація, саморозвиток, нелінійність, незворотність, нерівноважність, нестійкість, багатоваріантність вибору шляхів розвитку. Ця система функціонує в динамічному «просторі професійного розвитку особистості» [9, с. 18–22, 30–39]. У такій синергетичній системі в критичні моменти розвитку (в критичних точках професійних криз – «точках біфуркацій») на базі процесів професійної мобільності особистості відбуваються зміни вектора професійного розвитку фахівця як подолання кризи (А.О. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Е.Е. Симанюк, Н.А. Сургунд та ін.).

Дослідження професійних криз (Е.Ф. Зеєр [8; 9]) засвідчили, що професійні кризи в процесі професійного розвитку особистості визначаються як нормативні та ненормативні. Нормативні професійні кризи – такі, що логічно зумовлюються самим процесом професіоналізації особистості та супроводжують перехід від однієї стадії її професійного розвитку (професіоналізації) до іншої. Ненормативні професійні кризи розглядаються як такі, що виникають та розвиваються всередині стадій професійного розвитку. Вони визначаються комплексною взаємодією внутрішніх та зовнішніх факторів, при цьому фактори, що ініціюють прояв та розвиток ненормативних професійних криз, не вкладаються в закономірності перебігу життя та процесів професіоналізації особистості. Ненормативні кризи не мають вираженої хронологічності, вони характеризуються *процесами невизначеності (вірогідності)* в прояві зовнішньо- та інтроособистісних факторів професійних криз. Така невизначеність факторів розвитку ненормативних професійних криз визначається вірогідним характером прояву й збігу різноманітних обставин та подій, які зумовлюють вплив зовнішньої (соціально-профе-

сійної) ситуації на внутрішню сферу особистості [8, с. 217–228; 9, с. 190–202].

Засадничими в контексті синергетичної проблематики розвитку психічних криз особистості є висновки В.Г. Асеєва про те, що вплив факторів невизначеності/вірогідності (як випадкових перемінних) на процес життєдіяльності та психічного розвитку особистості не суперечить впливу на цей процес провідних детермінант розвитку. Вплив випадкових факторів (факторів вірогідності) на процеси розвитку криз особистості в її інтро- та екстрапросторах є опосередкований внутрішніми та зовнішніми закономірностями розвитку особистості [2], що веде до її спонтанної упорядкованості, тобто синергетичної самоорганізації.

За визначенням Е.Ф. Зеєра, перехід від одного рівня професійного розвитку до іншого рівня розвитку виводить вже дійсну систему взаємодії особистості із соціально-професійним середовищем зі стану рухливої (динамічної) рівноваги. Порушення рівноваги синергетичної системи професійного розвитку відбувається на основі (синергетичних за характером) змін під впливом факторів невизначеності (вірогідності) соціально-професійної ситуації, змін професійного статусу/позиції фахівця, переходу до нового змісту провідної професійної діяльності та ін., що обов'язково означає професійно-психологічну перебування особистості. Нерівноважність та нестійкість системи професійного розвитку фахівця супроводжуються флуктуаціями, особистість немов «коливається» (під час когнітивної активності – *Н.С.*) перед вибором подальшого сценарію професійного життя. Флуктуації, зумовлені змінами умов та факторів професіоналізації діяльності, породжують суб'єктивні та об'єктивні труднощі, міжособистісні (соціально-професійні) та внутрішньоособистісні конфлікти. Розвиток цих психологічних проблем призводить до криз професійного розвитку. Суб'єктивне переживання цих криз сприяє виникненню критичних моментів – точок біфуркацій, які й спонукають особистість до пошуку (до активізації в свідомості когнітивних процесів – *Н.С.*) нових шляхів реалізації професійної біографії. Нові варіанти професійного майбутнього, що реалізуються в системі професійного розвитку, зумовлюють нові траєкторії професійного розвитку особистості [9, с. 39–40]. Базуючись на цьому положенні, ми поділяємо позицію Е.Ф. Зеєра, що, незважаючи на нелінійність та нерівноважність (синергетичний характер) системи професійного розвитку особистості, «можливим є прогноз професійного розвитку людини» [9, с. 38], тобто

в умовах криз професійного розвитку можливим є *прогнозований* (!! – Н.С.) перехід до нових траєкторій особистісно-професійного руху фахівця [12].

Зауважимо нашу позицію (Сургунд Н.А., 2015) в цьому питанні – «інтерактивну стратегію поведінки фахівця для конструктивного долаття професійних криз у системі його професійного розвитку – на основі розвитку здатності до спрямованих (керуваних та самоконтрольованих) переходів на нові траєкторії професійного руху в точках біфуркації системи, ми й розглядаємо як професійну мобільність. Професійна мобільність – це своєрідний безкатастрофний «місток» між циклами професійного розвитку фахівця в синергетичній системі професійного розвитку особистості, «місток», який в умовах професійних криз психологічно забезпечує багатоваріантність вибору шляхів професійного розвитку особистості та спрямовано забезпечує на нових траєкторіях руху акме-прогрес соціально-професійного потенціалу особистості фахівця. У точках біфуркації синергетичної динаміки системи професійного розвитку особистості фахівця, на основі сформованої та розвинутої професійної мобільності, особистість може спрямовано та конструктивно здійснити самоефективний «докатастрофний» перехід на нові траєкторії свого професійного розвитку. При цьому професійна мобільність (як фактор майбутнього в реальному професійному нинішньому) є атрактором системи, мобільно визначаючи можливе професійне майбутнє на основі попередньо сформованої готовності особистості до самоефективної багатоваріантності професійних змін» [12].

Зауважимо при цьому, що професійно-психологічна перебудова особистості фахівця в умовах розвитку кризи (за умов синергетичної динаміки переходу від старого рівня професійного розвитку до нового) означає гармонізацію суб'єктивних інтроособистісних позицій фахівця з новими соціально-професійними умовами його діяльності. І така інтроособистісна гармонізація в процесі перебудови психіки фахівця відбувається на основі складної синергетичної динаміки когнітивних процесів та когнітивних механізмів свідомості, які визначають усвідомлювану та неусвідомлювану здатність свідомості людини до когнітивного перероблення інформації.

Постановка завдання. Водночас необхідно констатувати, що тематиці когнітивного забезпечення професійної мобільності (як важливому складнику синергетичної системи професійного розвитку особистості та вивченню принципів її синергетичної

динаміки) поки що присвячено дуже мало досліджень. Застосування принципів синергетичного розвитку щодо динаміки когнітивних процесів та когнітивних механізмів свідомості майбутнього фахівця визначає нові можливості його підготовки. Виходячи з цього, *завданням дослідження* є аналіз психологічної проблеми когнітивних механізмів свідомості з точки зору виявлення синергетичних засад взаємодії у свідомості усвідомлюваної та неусвідомлюваної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вимоги сучасності в підготовці професійно-мобільної особистості актуалізують суспільний запит на спеціалістів, здатних на ефективну фахову діяльність та особистісно-конструктивну динамічність (здатність до змін) в умовах значного збільшення обсягу та динамічності потоків інформації [7, с. 4–12]. Такі умови визначають надзвичайну складність перебігу когнітивних процесів у сфері забезпечення ефективного функціонування професіоналізованої свідомості сучасного працівника в процесі його професійного розвитку. Тому завдання вивчення сфери свідомості та психічних процесів, що зумовлюють професійний розвиток особистості та її професійну мобільність в умовах сучасності, є надзвичайно актуальними.

Практичне дослідження феномена свідомості відбувається на основі таких напрямів наукового пізнання, як медицина, когнітивна нейронаука, нейрофізіологія, нейропсихологія, когнітивна психологія, а також багатьох інших. Когнітивна діяльність людини визначається значними патернами нервової активності, розподіленими по всьому головному мозку. Перебіг когнітивних процесів у мозку людини характеризує функціонування людської свідомості, що визначає психічну активність індивіда [11, с. 57–74]. При цьому функціонування мозку людини характеризується формуванням електромагнітних хвиль різної частоти (бета-, альфа-, тета-, дельта та гама-хвилі), які свідчать про перебіг у мозку комплексу різних станів – глибокого сну, сутінкового стану, творчого стану, вищої та найвищої активності й збудження [5, с. 234–249; 11, с. 53–92].

У психологічній науці, як правило, явище свідомості асоціюється з усвідомлюваними переживаннями. Найголовнішою характеристикою свідомості людини є усвідомлення та усвідомлюваність. Свідому діяльність прийнято протиставляти несвідомій активності (або неусвідомлюваній обробці інформації) [5; 10; 11; 13].

Проблема свідомості людини має фундаментальне значення для науки, з дав-

ніх-давен продовжує хвилювати людство, акумулюючи в собі результати багатьох сфер пізнання людини та навколишнього світу. Вивчення феномена свідомості започатковано ще філософськими науками античності [3; 6; 11; 13], адже проблема психіки і тіла для людини є постійно актуальною, оскільки ми, люди, дуально живемо одночасно в двох світах.

Перший світ – фізичний світ об'єктів, які існують у часі та просторі та мають фізичні властивості, що підкоряються фізичним законам. Це світ нашого тіла (зокрема мозку), що існує як фізичний об'єкт. Другий світ – це психічний («тонкий світ»), психіка – це світ, що наповнений думками, образами, поняттями, спогадами тощо. Вони також підкоряються певним законам, але визначити їх набагато складніше, ніж закони, що керують фізичним світом. У світі психіки відбувається пізнання. Коли ми говоримо про психіку, то в контексті дуалізму психіки та тіла маємо на увазі діяльність мозку, наприклад, мислення, збереження інформації в пам'яті, сприйняття, судження, емоції, відчуття, творчі процеси (створення нового) тощо. У цьому сенсі психіка складається з перебігу психічних процесів у головному мозку, при цьому психіка більш динамічна, ніж сам мозок [11, с. 55–57].

Сучасною психологічною літературою психіка визначається як властивість високоорганізованої матерії, сутність якої полягає в активному відображенні суб'єктом об'єктивного світу, що дає змогу створювати його картину і регулювати свою поведінку. Структурою, що забезпечує функціонування психіки у людини, є свідомість – найвищий рівень психічного відображення навколишньої дійсності, що розвинувся у людини як суспільної істоти внаслідок оволодіння мовою і спільною діяльністю з іншими людьми. Свідомість властива лише людині. Свідомість – вища інтегративна форма психіки. У людини психіка має усвідомлюваний та неусвідомлюваний характер [10, с. 269–270, 316].

Емпіричні результати свідчать, що людина сприймає (переробляє) значно більше інформації із зовнішнього середовища, ніж вона здатна усвідомити [3; 6; 10; 11; 13]. Але проблема неусвідомлюваних когнітивних механізмів свідомості поки що не є достатньо дослідженою сферою психологічного знання, хоча когнітивна психологія вже починає оперувати поняттями «несвідоме пізнання», «когнітивне несвідоме», «імплицитне навчання» тощо. Таким чином, і усвідомлення («свідоме»), і неусвідомлення («несвідоме») розглядаються як кінцеві результати когнітивного процесу [3, с. 101].

Усвідомлюваність (феномен усвідомлення) супроводжує не всі види психічної активності людини, звертає увагу А.Ю. Агафонов. Усвідомлюваність це не тільки особлива форма, але й особлива якість психіки. Перебіг власно психічної активності може відбуватись як усвідомлено, так і неусвідомлено. Водночас робота механізмів свідомості, тобто свідомої діяльності, свідомістю не усвідомлюється, хоча і забезпечує кінцеві продукти – усвідомлювані психічні продукти, зокрема когнітивної властивості [3, с. 8].

Ми підтримуємо позицію автора, що в контексті когнітивного підходу пояснення продуктів психічної діяльності є логіка когнітивної діяльності. У такому разі ефекти усвідомлення трактуються як результати пізнавальної діяльності, яка здійснюється свідомістю. Усвідомлення не є синонімом свідомості, а є результатом його діяльності, представляючи при цьому широкий спектр взаємодії різних психічних феноменів [3, с. 9–10]. При цьому «спільне, що поєднує різноманітні усвідомлені переживання (усвідомлювані психічні продукти), полягає в інваріантному процесі їх породження: *любий усвідомлюваний ефект є наслідком неусвідомлюваної діяльності свідомості* (виділено нами – Н.С.)» [3, с. 10].

Наголосимо, що професійна мобільність за своєю сутністю передбачає в умовах розвитку професійної кризи вибір та перехід до розвитку нових алгоритмів професійних дій на основі творчої актуалізації особистістю базису попереднього досвіду (професійного, соціального, особистісного тощо). Цей досвід є сукупністю раніше засвоєної інформації (когнітивно переробленої та збереженої в пам'яті у зонах як свідомого, так і несвідомого) особистістю фахівця. Це є особистісні, соціальні, професійні цінності, уявлення, установки, «Я-позиції», звички, стереотипи, ефективні алгоритми діяльності, загальні та професійні знання, вміння, навички та ін., тобто те, що є результатами складних когнітивних процесів.

Застосування принципів синергетичного підходу в проблематиці механізмів когнітивного забезпечення професійної мобільності за допомогою функції «когнітивно несвідомої» інформації дозволяє обґрунтувати необхідність наявності у свідомості майбутнього фахівця актуально «негативних» (такі, що не відповідають очікуваному нині), але потенційно позитивних значень щодо варіантів діяльності в професійній сфері. Когнітивно несвідомою інформацією є такою, яка є «негативно» вибраною для усвідомлення в зоні свідомого, але усвідомленою

(збереженою) в зоні несвідомого без можливості доступу до неї. Когнітивно ж свідомо інформація визначально передбачає її позитивне усвідомлення та передбачає можливість доступу до неї на різних рівнях в зоні свідомого.

Наявність такої неусвідомленої нині, але потенційно-конструктивної в перспективі та збереженої в зоні несвідомого (в підсвідомості) інформації, в контексті синергетичного підходу розглядається нами як атрактор (область самоорганізації) синергетичної динаміки системи професійного розвитку особистості. Таким чином, у свідомості майбутнього фахівця на основі цілеспрямованого засвоєння під час його підготовки засад професійної мобільності (як позитивно, так і негативно усвідомлених) буде випереджувально забезпечуватись присутність усіх варіантів позитивного вибору (не тільки в нинішньому, але й у майбутньому конструктивних шляхів професійного руху для подолання криз професійного розвитку).

В останні десятиліття, на що звертає увагу Д. Диспеца, в надзвичайно динамічних умовах сучасності ми є свідками неімовірно масштабних кардинальних змін в усіх сферах нашого життя, зокрема науки, освіти, комунікації з оточенням, економіки та, професійної діяльності. Під час процесів змін наші звичні системи та моделі реальності руйнуються, а замість них з'являються нові. Зміни для людини означають те, що їй необхідно відмовитись від усталеного способу життя і діяльності та зробити крок назустріч новому та невідомому. Процес змін є «незручним» для кожної людини, оскільки нею є відмова від передбачуваного повсякдення, період незнання, що супроводжується наростаючим дискомфортом (психологічною напругою та страхом перед невідомим тощо). Але людина в умовах сучасного динамічного світу має розвивати в собі здатність бути мобільною в умовах сьогодення, здатною ефективно змінювати програми своєї діяльності в усіх сферах життя, зокрема в професійній. Для цього потрібно оволодівати здатністю в умовах об'єктивно наростаючої неминучості змін соціально-економічного середовища конструктивно переступити упережені переконання, змінитися зсередини, вийти за межі жорстко обмежених стереотипів поведінки та діяльності (зокрема в професійній сфері – *Н.С.*), відкрити собі нові горизонти професійного руху. Зміна – це вибір, це активність людини, а не пасивна реакція [5, с. 18–21].

Фіксація свідомості на якійсь одній функції предмета заважає знайти рішення твор-

чого завдання, яке передбачає знаходження іншого функціонального призначення цього предмета. Тривала фіксація свідомості на одному алгоритмі дій заважає переходу до нового алгоритму діяльності, який більше відповідає умовам динамічних змін системи «людина-середовище» [6, с. 56–58]. Таким чином, в умовах професіоналізації діяльності людини фіксація свідомості на якомусь одному алгоритмі професійних (соціально-професійних) дій в умовах усталеної професійної діяльності (професійні стереотипи) заважає переходу до нового, більш продуктивного алгоритму діяльності, творчому знаходженню нової психічної моделі дій фахівця, адекватної до динаміки змін.

Людина сприймає (переробляє) значно більше інформації із зовнішнього (природного та соціального) середовища, ніж вона здатна усвідомити [3; 6; 11; 13]. Таким чином, разом із усвідомлюваним змістом свідомості завжди існують та взаємодіють із ним [усвідомлюваним змістом] неусвідомлювані добавки. Класиком американської психології У. Джеймсом такі неусвідомлювані нашою свідомістю добавки ще на межі ХХ століття були визначені як «психічні обертони». У результаті складної динаміки процесів нашої свідомості такі «обертони» в певних умовах за рахунок гармонізації (збіги (залежність за кількістю, інтенсивністю та послідовністю виникнення) «частот» усвідомленого та неусвідомленого в загальному спектрі амплітуд процесів мислення) активізують та підсилюють процеси усвідомлюваної свідомості та усвідомлюваної діяльності. При цьому неусвідомлюване – «враження зовнішнього світу, що виключаються нами з області свідомого досвіду» завжди є реально присутніми та впливає на нас так само енергійно, як і свідомі сприйняття [6, с. 57–58]).

Застосування синергетичного підходу в межах психологічної моделі когнітивної діяльності дозволяє нам представити таку схему: в умовах гармонізації свідомості (збіги з усвідомлюваним (тобто з основою людської свідомості) гармонійних «психічних обертонів» (гармонійного неусвідомлюваного)), що призводить до стрибкоподібного створення якісно нового «продукту» свідомості та свідомої діяльності – нової думки, цілеспрямованої ідеї, якісно нового алгоритму дій, нової спрямованості та нових мотивів діяльності, свідомої концентрації практичних зусиль для подолання стереотипів (психологічних бар'єрів) вибору психічної моделі змін для переходу та подальшого руху в новообраному напрямі діяльності тощо. Такий якісно новий «про-

дукт» свідомості дозволяє людині вийти за межі набутого досвіду (усвідомленого) і на цій основі за рахунок реалізації творчого акту внутрішнього вибору подолати стан амбівалентної невизначеності (флуктуаційних коливань за умов наближення до точок максимальної інтенсивності кризових явищ у розвитку особистості в умовах різних зовнішніх впливів) та випереджально (як атрактор системи) визначити на певний (миттєвий, коротко-, середньо- або довготривалий) період перспективу свого майбутнього. Такий процес відбувається за рахунок синергетичної активізації функції «когнітивно несвідомого», тобто актуалізації певної несвідомої інформації, яка після раніше неусвідомленого усвідомлення (обробки) була розміщена (запам'ятована) в зоні несвідомого як варіант неактуальної («негативної») нині інформації, але потенційно позитивної для майбутнього варіанту вибору.

У разі ж синергетичного незбігу «частот» усвідомленого та неусвідомленого, тобто негармонійності (ангармонійності) «психічних обертонів», стрибкоподібного переходу-виходу за межі вже набутого досвіду та створення якісно нового не відбувається. Свідомість в умовах наростання кризових явищ розвитку особистості, зокрема професійних криз не може вийти за межі стереотипів та психологічних бар'єрів. Синергетична синхронізація (когерентність) гармонійних «психічних обертонів» (гармонійного неусвідомлюваного) та усвідомлюваного в такому варіанті подій є відсутньою, що веде до зменшення варіантів можливо «позитивного» вибору та подальшого ефективного професійного руху.

Складна динаміка процесів нашої свідомості розглядається нами як результат багаторівневої синергетичної взаємодії внутрішньозумовлених факторів людини (біологічні, вікові, когнітивні, характерологічні, емоційні та ін.) та факторів зовнішнього впливу (природні, енергетичні, соціальні, професійні, інформаційні та ін.). Заважимо, що така складна багаторівнева взаємодія має синергетичну природу та реалізується на рівні взаємозв'язків детермінант системи професійного розвитку особистості з метою подолання професійних криз. Характер сутності поняття «професійна мобільність» для свідомості є визначально «незручною» [5, с. 18–21], неоднозначно суперечливою, оскільки постійно концентрується на потребі змін. Необхідність постійних змін виводить цю суперечливу інформацію із зони комфорту в зону дискомфорту свідомості, яка неусвідомлено, згідно із законом діяльності

свідомості Фрейда-Фестінгера [3, с. 125] починає цю суперечливу «незручну» інформацію або спотворювати, або взагалі видаляє її з поверхні свідомості (тобто переміщує її із зони свідомого доступу в зону несвідомості). Таким чином, інформація з характеристиками «професійна мобільність» для свідомості людини отримує мовлявність «негативної» і актуалізувати її на синергетичній основі функції «когнітивно несвідомого», на нашу думку, можливо на основі синергетико-психологічної технології її розвитку в процесі підготовки сучасного майбутнього фахівця.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, застосування принципів синергетичного підходу у проблематиці механізмів когнітивного забезпечення професійної мобільності за допомогою функції «когнітивно несвідомої» інформації дозволяє обґрунтувати необхідність розвитку у свідомості майбутнього фахівця актуально «негативних» (таких, що не відповідають очікуваному нині), але потенційно позитивних значень варіантів діяльності в професійній сфері. Когнітивно несвідомою інформацією є такою, що є «негативно» вибраною, тобто відхиленою для усвідомлення в зоні свідомого, але в зоні несвідомого є усвідомленою та збереженою без можливості доступу до неї.

Наявність неусвідомленої в нинішній момент інформації, але потенційно-конструктивної в перспективі та збереженої в зоні несвідомого (в підсвідомості), в контексті синергетичного підходу розглядається нами як атрактор (область самоорганізації) синергетичної динаміки системи професійного розвитку особистості. Таким чином, у свідомості майбутнього фахівця на основі цілеспрямованого засвоєння під час навчання засад професійної мобільності (як «позитивно», так і «негативно» усвідомлених) буде випереджувально забезпечуватись присутність усіх варіантів позитивного вибору в період розвитку професійних криз. Когнітивний механізм взаємодії свідомого та когнітивно несвідомого визначає конструктивні можливості вибору (за умов наближення до точок біфуркації синергетичної системи на траєкторіях розвитку професійних криз) та реалізації не тільки в нинішньому, але й у майбутньому на основі професійної мобільності «безкатастрофних» переходів на нові вектори професійного руху.

Перспективами подальших досліджень є вивчення когнітивних механізмів забезпечення професійної мобільності особистості як усвідомленої здатності фахівця до конструктивних змін в умовах не-

визначеності змісту та форм професійної діяльності в динаміці перебігу криз професійного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверин В.А. Принципы психического развития. Психология человека от рождения до смерти / под. ред. А. А. Реана. Санкт-Петербург, 2002. С. 37–41.
2. Асеев, В.Г. О диалектике детерминации психического развития. Принцип развития в психологии / под ред. Л.И. Анциферовой. Москва: Наука, 1978. С. 21–38.
3. Агафонов АЮ. Когнитивная психомеханика сознания, или как сознание неосознанно принимает решение об осознании. Самара: Бахрах-М, 2007. 336 с.
4. Гринько В.О. Психологічні засади розвитку професійної мобільності викладача вищої школи: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2012. 209 с.
5. Диспенза Джо. Керуй своєю підсвідомістю. Зміни власне життя. Київ: Форс Україна, 2017. 368 с.
6. Джеймс У. Психология. Москва: Педагогика, 1991. 368 с.
7. Иванченко Є.А. Професійна мобільність майбутніх фахівців. Одеса: СМІЛ, 2004. 120 с.
8. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособие. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. 336 с.
9. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: учеб. пособие. Москва: Академия, 2006. 480 с.
10. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
11. Солсо, Р. Когнитивная психология. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 589 с.
12. Сургунд Н.А. Професійна мобільність як психологічна основа подолання професійних криз у синергетичній системі професійного розвитку особистості. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Додаток 2 до Вип. 36: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». Випуск 12. Київ: Гнозис, 2015. С. 82–94.
13. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 272 с.

УДК 159.923-053.6:338.48-52

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

Шилова Н.І., к. психол. н.,
старший викладач кафедри психології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано різні підходи до вивчення проблеми професійного самовизначення особистості. Розглянуто роль та особливості розвитку цього феномену в юнацькому віці, сутність поняття самовизначеності. Розкрито основні структурні компоненти професійного самовизначення особистості, такі як мотиваційний, емоційний, комунікативний, когнітивний. Проведено констатувальний експеримент щодо діагностики професійного самовизначення студентів-першокурсників. Визначено рівень розвитку критеріїв досліджуваної проблеми у студентів.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення, ідентичність, мотив, мислення, емоції, лідерство, юнацький вік.

ШИЛОВА Н.И. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ

В статье проанализированы различные подходы к изучению проблемы профессионального самоопределения личности. Рассмотрены роль и особенности развития данного феномена в юношеском возрасте, сущность понятия самоопределения. Раскрыты основные структурные компоненты профессионального самоопределения личности, такие как мотивационный, эмоциональный, коммуникативный, когнитивный. Проведен констатирующий эксперимент по диагностике профессионального самоопределения студентов-первокурсников. Определен уровень развития критериев исследуемой проблемы у студентов.

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение, идентичность, мотив, мышление, эмоции, лидерство, юношеский возраст.

Shylova N.I. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL SELF-DEFINITION OF FIRST YEAR STUDENTS

The article analyzes different approaches to the study of the problem of professional self-determination of the individual. The role and peculiarities of the development of this phenomenon in the youthful age are considered. The essence of the notion of self-determination is determined by generalizing western, soviet and domestic models. The basic structural components of professional self-determination of the personality such